

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ДРОГОБИЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ДРОГОБИЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

Засновано 1994 року

Випуск XXI

Дрогобич
П'освіт
2019

УДК 908 (477.83) (082)

Д 75

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Збірник зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України. Свідоцтво сер. КВ, № 5063 від 23.04.2001 р.

Наказом МОН України збірник перереєстровано і включено до Переліків наукових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з історичних наук (Наказ № 374 МОН України від 13.03.2017 р.).

Редакційна колегія:

Леонтій Войтович, доктор істор. наук, професор;
Генрик Гмітерек, габілітований доктор, професор (Республіка Польща);
Олег Петречко, доктор істор. наук, професор;
Михайло Кріль, доктор істор. наук, професор;
Надія Скотна, доктор філос. наук, професор;
Віталій Тельвак, доктор істор. наук, професор;
Василь Льницький, доктор істор. наук, доцент;
Ігор Смуток, доктор істор. наук, доцент;
Володимир Галик, канд. істор. наук, доцент;
Леонід Тимошенко, канд. істор. наук, професор (головний редактор).

Літературне редагування Орест Пілько

Переклад англomовних текстів Олександра Лужецька

Д 75 Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XXI. – Дрогобич: Посвіт, 2019. – 520 с.

Двадцять перший випуск «Дрогобицького краєзнавчого збірника» репрезентований документальними матеріалами, статтями і повідомленнями, оглядами та рецензіями з актуальних проблем історії України та суміжних країн, історичного краєзнавства, археології, джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін.

D 75 Drohobych Regional Studies / Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. – Vol. XXI. – Drohobych: Posvit, 2019. – 520 p.

ISBN

The twenty-first volume of the “Drohobych Regional Studies” is represented by the documentary materials, articles and announcements, reviews and comments on the actual problems of history of Ukraine and the adjacent countries, historical studies of the local lore, archaeology, source study, historiography and special historical disciplines.

УДК 908 (477.83) (082)

ISBN 978-617-7235-56-8

© Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. І. Франка, 2019
© Наукове товариство імені Т. Шевченка, 2019
© Видавництво “Посвіт”, оформлення, 2019

**Krochmal A. Archiwum historyczne eparchii przemyskiej. Warszawa;
Przemyśl: Archiwum Państwowe w Przemyślu, 2016. 620 + [20] s.**

Вивчення історії єпархій Київської митрополії від середньовіччя до модерності в останні десятиліття активізувалось і стало предметом дослідження істориків, філологів, книгознавців, архівознавців різних наукових осередків в Україні, Польщі, Білорусі тощо¹. Активні студії з історії Перемишльської єпархії провадить докторка Анна Крохмаль із Варшави. Ще в 1995 р. вона захистила докторат на тему «Відносини між греко-католицькими та католицькими священиками у Перемишльській єпархії 1918-1939 рр.» у Люблінському католицькому університеті. Працюючи з 1989 р. у Державному архіві в Перемишлі, дослідниця підготувала численні вагомні наукові розвідки архівознавчого та джерелознавчого характеру з історії Перемишльської єпархії. Тож звернення до теми на монографічному рівні є цілком логічним та очікуваним.

Рецензована книга має розлогу структуру: вона складається зі вступу, дев'яти розділів за тематично-хронологічним принципом (які містять численні підрозділи), висновків, бібліографії. Наприкінці видання подано 33 кольорові ілюстрації та 4 карти. Науково-довідковий апарат складають іменний (с. 581–594) та географічний (с. 595–616) покажчики. По суті, книжка складається із двох частин – історичної та архівознавчої. У першій подано нарис історії Перемишльської єпархії від заснування до ліквідації у 1946 р., друга вміщує студію про історичний архів цієї важливої адміністративно-територіальної одиниці Київської митрополії. Власне суть книги і полягає у викладі на міждисциплінарному рівні історичного розвитку єпархії протягом століть та огляді її архіву, на чому дослідниця й акцентує увагу (с. 10). Джерельна база дослідження є досить розлогою: так А. Крохмаль опрацювала документи дев'яти архівних зібрань, а також опубліковані матеріали (зрозуміло, що головним тут є архів єпархії, який цілісно зберігся у складі Перемишльського державного архіву). У стислому історіографічному огляді А. Крохмаль підсумовує, що досі немає повноцінної синтези з історії Перемишльської єпархії (С. 13–16).

Перша частина книги присвячена історії єпархії та її внутрішній організації (С. 27–243). Контекстом для викладу історичного матеріалу виступає поширена в історіографії теза про перебування певних територій Київської митрополії між Сходом і Заходом. Авторка акцентує на тому, що Перемишльська єпархія – найзахідніше владцтво Київської митрополії. Серед завдань книги декларується розгляд процесів культурних взаємин руської культури із західноєвропейською (с. 10) на основі вивчення архіву єпархії з центром у Перемишлі.

Після стислого викладу історії єпархії від часу заснування до Казимира Великого (саме цей та інші історичні маркери обрано для хронологізації церковної історії) та до Берестейської унії (с. 27–61) увага фокусується (за авторкою) на періоді протистояння у єпархії (1596–1693 рр.). Власне історію владцтва у XVII ст. показано як протистояння між православними та уніатами (с. 61–66). При цьому вона цілком справедливо зауважує нерівномірність у представленні як православної, так і унійної єпархії. Найбільша увага тут зосереджена на діяльності унійних єпископів, наприклад, розлого викладено огляд постаті Атанасія (Крупецького), загалом історії унійної єпархії

¹ Історіографічний огляд сучасних студій з церковної історії ранньомодерного часу подано у: Тимошенко Л. *Historia ecclesiastica institutionalis contemporalis* (огляд найновішої літератури з історії Київської православної і унійної митрополій ранньомодерної доби). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2014. Вип. 17–18. С. 607–620.

приділено більше уваги, а православне владництво залишається дещо на маргінесі за-пропонованої реконструкції. У нарисі періоду з 1693 по 1772 рр. знову акцентуються політичні активності владик, хоча вони виконували насамперед душпастирські функції, тощо (с. 77–106). Більш розлого представлено історію Перемишльської єпархії модерного часу, тобто у XIX–XX ст., що є свідченням кращої ознайомленості Авторки з цим історичним періодом. І знову-таки, на чільному місці перебуває політичний контекст, особливо у розділі про історію єпархії у Другій Речі Посполитій (с. 125).

Окремий розділ присвячений розгляду території єпархії (с. 155–175), тобто мережі деканатів та парафій, загалом кількісні показники єпархіальної структури тут домінують. Розділ «Внутрішня організація» (с. 177–243) починається із представлення структури Київської митрополії до XVII ст., в якому оглядаються джерела правового регулювання діяльності єпархій (с. 178). Для Перемишльської єпархії відомості про внутрішню організацію цілісно збережені лише починаючи з XVII ст., тому виклад власне і починається з цієї доби. Зокрема, документально підтверджується, що в той час єпископи виконували адміністративні, пастирські та судові функції. На думку дослідниці, з 1670-х років титул єпископа розширився: він почав іменуватися як владика «перемиський, самбірський і сяноцький». Авторка також описує посади кафебри (села, маєтності) (с. 192–194). На підставі книг єпископського суду з 1661 по 1688 р., та з 1698 р. стисло розглядається діяльність кафедрального крилосу (с. 198). Також А. Крохмаль подає відомості про намісників (протопопів). Так, наприкінці XVII ст. функціонувало 31 намісництво (с. 200–201). Представлено і приблизні кількісні показники парафіяльної мережі єпархії: якщо на межі XV–XVI ст. відомо про існування 550–600 церков, то наприкінці XVII ст. – бл. 900, а станом на 1772 р. – 1304 храми та парафії (с. 202).

До системи організації єпархії входили монастирі, які, на нашу думку, не зовсім коректно названо василіанськими і у православний період (с. 203). Йдеться про монастирі, які жили за правилами Василя Великого, натомість василіанські обителі – це передовсім унійні монастирі². Окремо проаналізовано діяльність церковних братств. У XVII ст. на теренах Перемишльської єпархії функціонувало 52 конфраатернії (с. 204).

У наступному розділі «Організація унійної єпархії» (с. 207–243) викладено на єпархіальному, намісницькому, парафіяльному та монастирському рівнях особливості організаційної структури саме унійного владництва, тобто, починаючи з 1693 р. Основними джерелами для Авторки виступають соборові постанови та діяння. Власне першим переломним рубежем, за дослідницею, є 1693 р., коли впроваджено уряд офіціала чи генерального намісника, який візитував парафії і виконував функції духовного наставника (інстигатора) (с. 211). Відбулась у той час також реорганізація кафедрального крилосу за зразком латинських капітул (с. 212–213). Другим переломним роком виступає 1720 р., що пов'язано із діяннями Замойського собору. Для періоду XVIII ст. А. Крохмаль також наголошує на важливості валявських (тобто, тих декретів, що були підписані в єпархіальній резиденції Валява під Перемишлем) конституцій – 1756, 1764–1765, 1780 та 1783 рр. (с. 216–218).

У контексті організаційних трансформацій Перемишльської єпархії періоду 1772–1918 рр. дослідниця виділяє певні важливі моменти. З 1807 до 1947 рр. Перемишль-

² Детальніше про термінологічне розрізнення василіанських монастирів від православних у ранньомодерний період, див.: Дух О. Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період. Львів: Вид-во УКУ 2017. С. 129. (Серія «Київське християнство», т. 5)

ське владництво було у складі Галицької митрополії. З 1826 р. відновлено діяльність капітули, а у 1818 та 1898 рр. відбулись собори (с. 220–221). Щодо історії василіанських монастирів епохи Габсбургів, то звернено увагу на процеси ліквідацій обителів в останній чверті XVIII ст. Щоправда, не використано останніх публікацій із досліджуваної проблематики, які уточнюють та доповнюють історію касацій обителів³. Зрештою, стисло показано діяльність й інших єпархіальних інституцій – семінарії, *Domu prezbiterialnego*, інституту дяків (з 1817 р.), інституту вдів і сиріт (з 1840 р.) (с. 229). Серед особливостей організаційної структури єпархії періоду 1918–1946 рр. відзначається впровадження з 1926 р. інституту суфрагана. Першим єпископом-суфраганом був владика Григорій Лакота. У 1946–1991 рр. єпархіальних структур не існувало. У період з 1967 по 1990 рр. вірними на цих теренах опікувався генеральний вікаріат, а у 1991 р. було відновлено єпархію (с. 238–240).

Підсумовуючи нарис інституційної історії Перемишльської єпархії у викладі Анни Крохмаль, варто відзначити певну нарисовість та схематичність наративу. Оскільки предметом дослідження авторки у рецензованій книзі є історичний архів владництва, та навіть, незважаючи на відсутність синтетичних праць з історії Перемишльської єпархії, такий історичний нарис виглядає занадто розлогим. Історію єпархії представлено здебільшого на основі історіографічного доробку, хоча історичне опрацювання джерел (а не лише архівознавче), могло б суттєво доповнити та представити в іншому ракурсі історію досліджуваної єпархії. Крім того, деколи не зовсім доречними виглядають вступи чи відступи про політичний контекст, у який вписується інституційна історія єпархії, оскільки у такій розлогій контекстуалізації «губиться» сама історія досліджуваного предмету.

Друга архівознавча частина книги розпочинається розділом «Канцелярія Перемишльської єпархії» (с. 245–296), у якому А. Крохмаль розглядає діяльність власне канцелярії єпископа, виділяючи вісім періодів, п'ять із яких стосуються модерного часу. Початки функціонування єпископської канцелярії представлено великою мірою на підставі аналізу візантійських церковних практик. Для цього часу згадуються й фальсифікати грамот князя Лева. Оскільки для найдавнішого часу діяльності канцелярії джерел збереглося вкрай мало, тому її функціонування представлено у загальних рисах (с. 246–247). Загалом до 1535 р. збереглося лише 16 документів, але жоден з них не вийшов з єпископської канцелярії: йдеться про акти із канцелярій ззовні, що стосуються Перемишльського владництва (с. 251). Зрештою, з-понад 255 документів «старопольського періоду», що стосуються досліджуваного єпископства з колекції Перемишльського державного архіву, понад 100 видані королівською канцелярією (с. 255).

Щодо документів, датованих XVII–XVIII ст., які вийшли з єпископської канцелярії, у згаданій колекції зберігається лише 15 одиниць (с. 265). Зокрема, перший збережений документ з єпископської канцелярії – це акт від 21 вересня 1535 р. владики Лаврентія (Терлецького). У православний період документи канцелярії зберігались при кафедральній церкві. Оскільки осідок владики часто змінювався, відповідно місце знаходження документів також мінялося, що не сприяло їхній збереженості. Через брак джерел вкрай складно реконструювати організацію єпископської канцелярії у

³ *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie = Dissolutiones monasteriorum in Re Publica Utriusque Nationis et Silesia sitorum ad processus Europaeae saecularisationis relata / Red. Marek Derwich. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2014. T. 1. 464 s.; T. 2. 474 s.; T. 3. 520 s.; T. 4. 560 s. (Opera ad Historiam Monasticam Spectantiam, Series I, Colloquia, 8/I-IV).*

той час. Дослідниця припускає, що, скоріше за все, єпископська канцелярія функціонувала на засадах міських чи коронних канцелярій (с. 263).

У XVIII ст. відбулись суттєві зміни у функціонуванні канцелярії Перемишльського владичтва. У постановах Замойського синоду 1720 р. йшлося про обов'язковість окремої консисторської канцелярії. Мав би бути нотарій (канцлер), який провадив єпископську та консисторську канцелярії. Збереглося мало відомостей про тогочасну канцелярію капітули чи крилоса (с. 264). Щодо документів, то збереглися книги протоколів єпископської курії та генерального консистора періоду владичтва Атанасія (Шентицького), тобто 1762–1779 рр. (с. 266).

З 1780-х років у рамках політики йосифінізму, яка характеризувалася процесами централізації й уніфікації, подібні зміни стосувалися й канцелярій церковних інституцій. Зокрема було розроблено та запроваджено розлогі інструкції (64 параграфи) діяльності канцелярій. Такі розпорядження регламентували навіть години діяльності канцелярії, яка мала функціонувати з 8 до 12 год., та з 15 до 19 год. (с. 268). Саме у період австрійської канцелярійної системи розпочали використовувати формат паперу А4. Для австрійського часу більше відомо й про канцлерів, функції яких у період 1786–1918 рр. виконували 15 осіб (с. 266–267). Загалом Авторка детально розглядає історію документообігу і організаційні засади єпархіальної канцелярії XIX ст. Тоді ж зроблено декілька спроб упорядкувати архів владичтва, серед яких одна із найбільш успішних пов'язується зі зусиллями Антона Петрушевича (с. 277). Ще з кінця XVIII ст. укладались каталоги капітульної бібліотеки (с. 284–285). Завершується розділ про канцелярію стислим описом її діяльності у 1918–1939 рр., яка продовжувала функціонувати за австрійською системою (с. 288).

Наступна частина книги, яка складається з декількох підрозділів, є архівним путівником по фондах Архіву греко-католицького єпископства у Перемишлі (Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu). Зокрема у розділі «Етапи і методи впорядкування документаційної спадщини» А. Крохмаль представила проблематику впорядкування архівної колекції. У 1946 р. колекцію перевезли до Архіву давніх актів у Варшаві, але у 1953–1954 рр. повернули назад до Перемишля. Власне після повернення й було сформовано фонд 142 (Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu), хоча деякі документи з історичного архіву Перемишльської єпархії потрапили до фондів № 143 та № 157. Відтак розпочалося укладення інвентарної книги фонду в чотирьох томах, яка містить сигнатури № 1–9693. Крім того, здійснювались спроби індексації, тобто укладення покажчиків, що вдалось реалізувати лише частково. Покажчики суттєво полегшують роботу дослідникам, особливо тим, які вивчають історію конкретних парафій чи монастирів (с. 297–305). Важливим завданням стало й мікрофільмування та оцифрування документальної спадщини. Станом на вересень 2016 р. в онлайн-доступі опубліковано 89 тис. сканів та 273 метричні книги (с. 308–310).

У наступному розділі «Архів єпархії» подано якісну та кількісну характеристику документів. Зібрання пергаментних та паперових найдавніших документів налічує 294 од. зб. (с. 311). Документи XVI–XVIII ст. подані з назвами, шифрами справ та стислим змістом. Тематичне представлення документаційної спадщини полегшує досліднику пошук необхідних матеріалів. Так, в окрему групу зібрані привілеї для церков, духовенства і вірних, документи єпископських номінацій, церковних братств, греко-католицької капітули, документи римської курії тощо (с. 313–322). Окремо виділені рукописи чи, точніше б сказати, рукописні книги – книги візитацій, метричні

книги тощо. Авторка подає докладний перелік візитацій із справами за деканатами (с. 327). Чи, наприклад, уміщено таблицю із переліком 450 місцевостей з інформацією про церковні інвентарі 1927–1929 рр. (с. 344–345). Також подано переліки метричних книг за деканатами, із роками та шифрами архівних справ (с. 363–364).

В окремому структурному підрозділі книги зібрані відомості про документи інших церковних інституцій Перемишльської єпархії. Насамперед тематично представлено склад колекції Греко-католицької капітули в Перемишлі, документи якої датуються 1816–1946 рр. Це особисті акти єпископів та членів капітули, родинно-маєткові документи, фінансова діяльність єпископів та капітули, функціонування друкарні і бібліотеки (зокрема каталоги XIX ст.), тощо (с. 383–389). Окремо подано тематичний опис 288 од. зб. документів Лемківської апостольської адміністрації за 1901–1933 та 1934–1945 рр. (с. 392–402).

Вартісними насамперед для краєзнавців є огляди колекцій документів окремих деканатів та парафій. Зокрема в алфавітному порядку містяться переліки документів деканатів Перемишльської єпархії. Очевидно, що деякі намісництва представлені документально краще та більш повноцінно, проте практично для кожного деканату збереглися базові джерельні матеріали (с. 403–409). Навіть для деяких парафій збереглися, хоча і частково, парафіяльні архіви, огляд яких також представлено (с. 410–424).

Не менш цікавим та інформативним є огляд джерельних матеріалів щодо історії Перемишльської єпархії, які зберігаються у закордонних наукових установах: наприклад, в Інституті ім. Юзефа Пілсудського чи Польському науковому інституті у Нью-Йорку. Зокрема, у першій зі згаданих інституцій зберігаються документи, які стосуються українсько-польського протистояння під час Другої світової війни (с. 492–496). Чи документи у Польській бібліотеці та Історико-літературному товаристві у Парижі (с. 496–499). Зрештою представлено й чимало інших закордонних архівних установ. Завершують нарративну частину книги реферативні підсумки. Зрештою, одним із висновків дослідниці є теза про те, що саме Державний архів у Перемишлі є місцем зберігання найбільшого історичного архіву Східної Церкви у Польщі.

Підсумовуючи огляд рецензованої книги, варто зазначити, що якщо історична частина книги являє собою досить оглядовий нарратив історії Перемишльської єпархії у довгому триванні від заснування до XX ст. (що, з одного боку, не було основним завданням книги, але з іншого – декларувалось Авторкою як необхідність такого представлення), то архівознавча частина рецензованої книги свідчить про фахове академічне дослідження найбільшого історичного архіву Східної Церкви у Польщі. І такі архівознавчі студії є суттєвим доповненням та уможливають у перспективі створення повноцінної синтези з історії Перемишльської єпархії, принаймні XIX – першої половини XX ст.

Іван АЛЬМЕС